

Наукові постаті

УДК 330.8(477):929
JEL B31

С. А. Давимука

Мар'ян Долішній: особистість, учений, громадянин

Мар'ян Іванович Долішній народився 1 травня 1936 р. у м. Львові в сім'ї вчительки і службовця. Батько, Долішній Іван Степанович (1895–1973 рр.), походив зі с. Коропець Тернопільської області. Після сільської початкової школи вчився в Тернопільській гімназії. У 1915 р. був мобілізований до австрійської армії, воював на фронтах I світової війни аж до розпаду Австро-Угорської імперії в 1917 р. У 1920 р. він у Празі, потім переїжджає до Відня, влаштовується на роботу помічником бухгалтера. У 1922 р. вступає у Віденську комерційну академію і у 1925 р. здобуває фах бухгалтера-економіста. Продовжував працювати у Відні до 1928 р.

Мати, Ганна Петрівна (дівоче прізвище Макар) (1905–1984 рр.), теж з Тернопільщини, навчалася в Краківській вчительській семінарії. Після війни отримала вищу освіту у Львівському педагогічному інституті. Викладала біологію.

Батьки познайомилися на вечірці у Кракові 1928 року, а наступного року побралися і поселилися у Львові.

Війну родина пережила в с. Озеряни Буцацького району Тернопільської області. Після війни переїхали у м. Бучач. Батько влаштувався працювати контролером-ревізором Міністерства фінансів УРСР, а мати – вчителькою Буцацької СШ №1. У 1951 р. повернулися до м. Львова.

З 1951 по 1953 рік Мар'ян Долішній вчився у Львівській СШ №4.

Дитинство і юність Мар'яна Івановича припали на дуже важкі турбулентні часи. Перші совіти (1939–1941 рр.), німецька окупація (1941–1944 рр.), перший період других совітів (1944–1953 рр.) глибоко відбилися на характері Мар'яна Івановича. Сформували особливу обережність. Перед молодою людиною, вихованою в національних традиціях, в умовах жорстокого ідеологічного пресингу, терору і переслідувань поставав важкий вибір. Який вибір був у здібної молоді людини в тодішніх обставинах? Включитись до національно-визвольної боротьби? До 1953 р., року закінчення М. Долішнім середньої школи, збройне підпілля було вже майже ліквідоване. Щонайменші прояви протесту жорстоко карались.

Емігрувати з країни було неможливо. Залишався третій шлях. Здобувати освіту, активно включатись у професійну діяльність, набувати авторитету, впливу, робити кар'єру, зберігаючи власну ідентичність і батьківську настанову «допомагати людям».

Ось як описує цю проблему вибору однокурсник Мар'яна Івановича, Ярослав Федорчук, народний депутат України IV, V, VI, VII скликань (у кн. Волиняннин. Книга перша. Дитинство і юність. – Видавничий центр «Просвіта», 2007, с. 121-122). «Він, мабуть, так і не вступив би в чужу, як був переконаний, організацію, та знову в цій скрутній для нього ситуації, що вирішальним чином впливала на його подальше життя, на допомогу прийшов учитель – Микола Гаврилович. Він не агітував за комсомол, він аргументовано доводив, як вмів

© С. А. Давимука, 2017.

це робити на уроках геометрії, фізики та математики, необхідність вступу. Не будучи комсомольцем, практично неможливо вступити до вищого учбового закладу, тобто здобути освіту. Після закінчення вузу неможливо зайняти гідну посаду. А нам, місцевим, переконував він свого учня, потрібно бути не лише спеціалістами, але йти у владу і дбати про своїх людей, захищати їх від бідності, національної деградації, займатися освітою, культурою, духовністю. Чужі, приїжджі керівники цього не зроблять. – Та я тебе не агітую. Вибір за тобою, – на прощання сказав Микола Гаврилович. – Мені буде дуже шкода, якщо такий юнак, як ти, залишиться в колгоспі коням хвосту крутити. Це не для тебе. А душу, свої переконання і совість не продавай нікому. Комсомол – це оболонка, яка не завжди і приємна, але необхідна, щоб не лише вижити при цій владі, а й стати на ноги і послужити Україні, або хоча б своїй Волині. «

У 1953 р. Мар'ян Долішній поступає у Львівський політехнічний інститут на нафтопромисловий факультет і в 1958 р. отримує диплом інженера-механіка за спеціальністю «машини і обладнання нафтових і газових промислів». Під час навчання в інституті провідною пристрастю Мар'яна Івановича був спорт. Він займався спортивною гімнастикою у знаменитій школі багаторазового олімпійського чемпіона Віктора Чукаріна.

Після смерті Й. Сталіна в 1953 р. і особливо після 20-го з'їзду КПРС 1956 р. відбулися деякі зміни у внутрішній політиці, що проявилися, зокрема, у певній підтримці місцевих кадрів. Мар'ян Долішній, отримавши диплом, був призначений на посаду головного інженера Бібрського райпромкомбінату Львівського облмісцепрому. Ярослав Федорчук пригадує, що жоден львів'янин з їхньої групи не працював за фахом. На цій посаді Мар'ян Іванович оволодів технологією й економікою виробництва меблів, лісовим господарством загалом, познайомився з фахівцями Львівського лісотехнічного інституту. Цього ж 1958 р. одружився з Резніковою Валентиною Павлівною, кубанкою, 1937 р. народження (станція Курганна Краснодарського краю).

У вересні 1960 р. вступив у партію. У липні 1962 р. переведений на посаду начальника виробничо-технічного відділу Львівського облмісцепрому.

У цей час в країні відбувалися глибокі реформи адміністрування економікою. Спочатку були створені Ради народного господарства економічних адміністративних районів. Пізніше, з початку 1963 р., обкоми КПУ, які фактично також були керівними органами економіки, розділили на промислові і аграрні обкоми.

З лютого 1963 р. Мар'ян Іванович працює інструктором промислового відділу Львівського промислового обкому КПУ. Молодого, дисциплінованого, відповідального інструктора помічає перший секретар Львівського промислового обкому КПУ і призначає його своїм помічником. На цій посаді М. Долішній пропрацював п'ять років (з червня 1964 р. по липень 1969 р.). Першим секретарем Львівського промислового обкому КПУ (пізніше Львівського обкому КПУ) був тоді Василь Степанович Куцевол (1920–2001 рр.), виходець з Чигиринського повіту Київської губернії, інженер, закінчив Миколаївський кораблебудівний інститут, працював на Ярославському кораблебудівному заводі, Київському заводі «Ленінська кузня», з 1945 р. – на Львівщині.

Головою Львівського облвиконкому в ті часи був авторитетний серед галичан Семен Васильович Стефанік (1904–1981 рр.), юрист за освітою, про якого позитивно згадують до сьогодні. Обидва протегували М. Долішньому.

За своїми обов'язками помічник відслідковує, зокрема, питання підготовки інформацій і доповідей для керівника зі всіх проблем життєдіяльності області. У нього концентрується найбільш повна оперативна інформація про економіку, культуру, освіту, медицину. Він «обростає» широким колом

знайомств. З часом стає найбільш обізнаним фахівцем. Його робота вимагає системності й аналітичних здібностей. Саме все це сукупно і зумовило появу перших публікацій Мар'яна Івановича: Друга молодість підприємства (Львів: Каменяр, 1964. – 51 с.); Зелені скарби (Жовтень. – 1964. – №12. – С. 145-150); Спеціалізація – основа успіху (Про досвід промислових підприємств західних областей України) (Львів: Каменяр, 1965. – 71 с.). Здебільшого друкується в журналі «Жовтень» і «Робітничій газеті».

До цього ні в інституті, ні на попередніх роботах наукою він не цікавився. Хоча, за свідченням старшої сестри, Лідії Іванівни, батько весь час спонукав сина зайнятися наукою.

У публікаціях 1964–1969 рр. прослідковується все більше заглиблення в проблеми мікроекономіки: раціональне і ефективне використання основних фондів, економічна робота у фірмах, резерви тривалої дії тощо. Усе чіткіше проявляється своєрідна ринкова позиція дослідника, він концентрує увагу на економічних механізмах, незалежних від політичного режиму.

У цей же час М. Долішній успішно вчиться в заочній аспірантурі Львівського лісотехнічного інституту і у квітні 1969 р. захищає кандидатську дисертацію на тему: «Основні виробничі фонди і шляхи поліпшення їх використання (на прикладі меблевої промисловості Львівської області)».

Отже, саме специфіка і особливості роботи помічника першого секретаря Львівського обкому КПУ розбудили у Мар'яна Долішнього здібності дослідника і сформувавали основні напрями досліджень на майбутнє.

Роман Ярославович Монастирський, у ті часи довголітній керівник обласного управління охорони здоров'я, пригадує М. Долішнього як інтелігентного, доброзичливого, людяного, розумного і відповідального молодого чоловіка. І дуже обережного, з усмішкою оповідає, що, коли розмова торкалась «слизьких» політичних тем, Мар'ян Іванович піднімав вказівного пальця вгору зі словами «і стіни мають вуха».

З липня 1969 р. по червень 1971 р. М. Долішній – заступник завідувача відділом організаційно-партійної роботи Львівського обкому КПУ, а з червня 1971 р. по травень 1974 р. – голова Львівської обласної планової комісії обласної ради депутатів трудящих. У ці роки він був депутатом Львівської обласної ради.

Зміна роботи спричинила відхід від наукових досліджень. За 1970 р. публікації відсутні, за 1971 р. – лише одна. Проте під час роботи головою обласної планової комісії знову спалах наукової творчості: за 1972–1974 рр. – 17 публікацій. З'явилась нова тематика досліджень: трудові ресурси; управління якістю промислової продукції; соціально-економічні проблеми розвитку і розміщення продуктивних сил і використання трудових ресурсів західних областей Української РСР; науково-технічний прогрес.

Знову бачимо, як характер і специфіка основної роботи зумовлювала тематику наукових публікацій Мар'яна Івановича.

Важливим фактором в його науковій еволюції було навчання в 1972 р. в Інституті управління народним господарством при Державному комітеті з науки і техніки Ради Міністрів СРСР і виконання випускної роботи у сфері сучасних методів управління, організації виробництва і планування з використанням економіко-математичних методів і обчислювальної техніки.

З червня 1974 р. по червень 1975 р. М. Долішній – завідувач сектором відділу планово-фінансових органів ЦК КПУ.

У Києві Мар'ян Іванович потрапив у чуже середовище. І в мовному плані і щодо стосунків між співробітниками. Ще в травні 1972 р. першим секретарем

ЦК КПУ став Володимир Щербицький (1918– 1990 рр.), який посилив русифікацію.

В 1975 р. М. Долішній видав свою першу монографію: Трудові ресурси промисловості (на прикладі західних областей Української РСР). – Київ: Техніка. – 224 с. У цій книжці автор вводить поняття праценадлишкових регіонів, термін «трудонадлишковість» був натяком на приховане безробіття. Це й використало радіо «ВВС». Назривав скандал. І Мар'яна Івановича терміново за постановою Президії АН УРСР було призначено заступником директора з наукової роботи – керівником Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР.

Завершився перший етап життєвого шляху М. Долішнього – етап партійно-господарської діяльності, на якому наукова робота була допоміжною, підпорядкованою. Починався новий етап, на якому наукова діяльність була центральною, усе інше підпорядковувалось їй.

Степан Злупко в книзі «Шлях до великої науки (про наукову діяльність академіка НАН України М. І. Долішнього)» (Львів, 2005. – 160 с.) слушно підсумовує: «Таким чином, можна сказати, що формування і становлення М. І. Долішнього як науковця проходило в особливих умовах, якими він вміло скористався вже тому, що не гаяв часу, а постійно вчився, перебував у науковому і управлінському пошуку, засвоював нові методи в науці і управлінні. Вміло їх систематизовував і скеровував на розв'язання щораз складніших і більш значущих для себе й суспільства завдань».

На цей час у Мар'яна Івановича сформувалися чіткі принципи, яких він твердо дотримувався до кінця життя.

У людських стосунках бути простим, скромним, доброзичливим, відповідальним, шанобливим до людей, завжди готовим допомогти, підтримати, цінувати своїх близьких, друзів, співробітників.

У науковій діяльності бути цілеспрямованим і вимогливим. Добиватися максимальної об'єктивності, актуальності і конкретності. Твердо доводити кожне дослідження до практичних результатів: методик, рекомендацій, програм.

Був переконаний, що економіка як наука відкрита для всіх спеціальностей. Вважав, що саме на стику наук твориться нове. Тому запрошував на роботу не лише економістів, але й істориків, інженерів, географів, математиків. Не боявся давати притулок переслідуваним. Шанував і оберігав здібних і талановитих. Допомігав кожному, хто проявляв інтерес до наукових досліджень, де б той не працював.

Намагався використати будь-які засоби і механізми прискорення соціального, культурного, економічного і технологічного прогресу. І в цьому плані співпрацював з будь-якою владою, лиш би досягти позитивних результатів. Він прекрасно орієнтувався в коридорах влади і ефективно, для користі справи, якою займався, це використовував.

У колективі відділення його зустріли насторожено. Були скептики і недоброзичливці. Але активність, працьовитість, цілеспрямованість молодого керівника швидко змінили ситуацію. Безумовно, нове призначення дало можливість йому на повну силу розкрити свій творчий і професійний потенціал. Він був особливо чутливий на нові потреби, зміни, нові соціально-економічні віяння. Відповідно, реагував новими дослідженнями, публікаціями, відповідними змінами структури відділення. Так, уже в листопаді 1975 р. створюється новий відділ економічних проблем управління якістю продукції, який сформував теоретичний фундамент відповідної новаторської ініціативи Львівщини, поширеної на всю країну.

Уже через рік Президія АН УРСР відзначає: Львівське відділення Інституту економіки АН УРСР перетворилось у велику наукову організацію досліджень і впроваджень найважливіших соціально-економічних проблем управління.

Різно зростає наукова продуктивність М. Долішнього: число публікацій досягає 12-20 на рік. Центральною темою досліджень і далі залишається проблема трудових ресурсів. Цій темі була присвячена і докторська дисертація, представлена в 1978 р.: «Формування і використання трудових ресурсів (соціально-економічні аспекти регіональних досліджень)». У січні 1980 р. Мар'ян Іванович отримує диплом доктора економічних наук, а на початку 1982 р. – атестат професора. Визнанням його заслуг було обрання членом Наукової Ради з проблем демографії і трудових ресурсів Академії наук СРСР. За цикл робіт з проблем ефективного використання трудових ресурсів і планування виробництва в 1983 р. М. Долішньому була присуджена премія ім. О. Г. Шліхтера АН УРСР.

У цей період значно розширюється тематика його досліджень і поглиблюється усвідомлення суті економічних процесів і явищ.

Кінець 1970-х – початок 1980-х рр. відзначаються на Львівщині потужною індустріалізацією. Першим секретарем обкому КПУ тоді був амбітний, ініціативний, енергійний і впливовий Віктор Федорович Добрик (1927–2008 рр.), який користувався особистою підтримкою Генерального секретаря КПРС Леоніда Брежнєва. Інвестиційна спроможність обласного бюджету в межах бюджету УРСР була недостатньою для вирішення гострої проблеми зайнятості. Тому був прийнятий курс на використання інвестиційних ресурсів Союзних галузевих міністерств. На розбудову монопольних великих виробництв (переважно складального типу), які потребували величезних трудових ресурсів. Були сформовані потужні виробничі об'єднання (ВО «Мікроприлад», ВО «Електрон», ВО імені Леніна, ВО «Кінескоп», ВО «Полярон», ВО «Львівприлад», Львівський автобусний завод, «Автовантажувач» тощо) Міністерства систем управління і приладобудування, Міністерства електронної промисловості, Міністерства радіотехнічної промисловості, Міністерства середнього машинобудування та інших. Значна доля вказаних вище інвестицій використовувалась на розбудову соціальної сфери. Ініціювалось розосередження виробництв по території області, створювались філії об'єднань, нові підприємства. Львівщина ввійшла в п'ятірку найбільш промислових областей України. Виник цілий спектр нових економічних проблем, на які відгукнувся Мар'ян Іванович: Виробничі територіальні комплексні формування, Міжвідомчі науково-виробничі комплекси; Організаційно-економічні фактори створення і функціонування міжвідомчих науково-виробничих комплексів і об'єднань тощо. Спостерігається поступовий перехід до регіоналістики: Соціально-економічний потенціал регіону; Економічні методи управління науково-технічним прогресом в регіоні; Соціально-економічні проблеми ефективного використання трудових ресурсів регіону тощо.

На початку другої половини 1980-х рр. компартійне керівництво СРСР наважується на часткове реформування економіки країни, запровадивши політику перебудови, яка ґрунтувалася на впровадженні деяких ринкових елементів і механізмів. Закон «Про державне підприємство» ініціював самофінансування та госпрозрахунок, що значно розширював права підприємств, котрі отримували можливість розпорядження певною часткою зароблених коштів, мати валютні рахунки, самостійно розробляти і впроваджувати економічну стратегію, бути повністю відповідальними за результати своєї виробничої діяльності.

Нова ситуація в економіці вимагала відповідної реакції вчених. Мар'ян Іванович публікує цикл робіт з проблем природокористування, екології, повного госпрозрахунку і самофінансування, місцевого самоврядування.

У травні 1990 р. М. Долішнього обрано членом-кореспондентом АН УРСР зі спеціальності «Регіональна економіка».

У березні 1990 р. в області виникли абсолютно нові реалії: партійні органи були повністю усунуті від управління соціально-економічним комплексом області, позбавлені впливу на підприємства і організації. Усі важелі управління перебрали обласна рада і її виконком.

Ці зміни (1990–1991 рр.) викликали певне сум'яття у Мар'яна Івановича: він публікує роботи в старому руслі, абсолютно обходячи гострі актуальні проблеми радикальних реформ.

І лише після проголошення незалежності України М. Долішній активно включився в державотворчі процеси.

Якраз в цей період, на початку 1992 р., розпочалось моє ближче знайомство та співпраця з Мар'яном Івановичем. Мене було призначено Представником Президента України у Львівській області. Прийшлося терміново змінювати характер і плани роботи виконавчої влади регіону в умовах уже незалежної держави. До того Львівщина була єдиним регіоном України, у якому в 1990 р. повну перемогу отримали опозиційні демократичні сили. Тодішня Львівська обласна рада і виконком стали потужним двигуном політичних змін, джерелом політичних і економічних ініціатив, спрямованих на утвердження національного і християнського. Уже перші рішення, які стосувались найбільш наболілого і очікуваного: про національну символіку і національні свята, землю, власність, багатопартійність, департизацію підприємств і організацій, деідеологізацію і декомунізацію, місцевий час, визнання ветеранів УПА ветеранами війни та інші, були доленосними не лише для Галичини, але й для всієї України, зіграли фундаментальну роль в орієнтації всього українського суспільства.

На початок 1992 р. Львівська обласна виконавча влада накопичила величезний досвід у політиці й економіці. Ми знали і усвідомлювали, що робити далі. Ми розуміли необхідність широкого залучення науковців і наукових інституцій до цієї роботи. Тому згадана зустріч з М. Долішнім стала значною мірою доленосною для нас обох. На цій зустрічі було домовлено про добудову корпусу Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР та клопотання про створення окремого академічного інституту. Невдовзі були виділені необхідні кошти, під егідою обласної адміністрації була створена відповідна комісія під керівництвом мого заступника В. Яворського для завершення будівельних робіт. Керівництво Академії наук перетворення відділення Інституту економіки в окремий інститут пов'язало із завершенням будівництва: новий інститут мав перебратися в нове приміщення. Цей план був успішно зреалізований. Водночас було вирішено давню проблему забезпечення приміщеннями багатьох інших академічних інститутів.

Постійним предметом наших дискусій і обговорень стали проблеми формування національної економіки, співвідношень регіонів і центру, між-регіонального і транскордонного співробітництва, підприємництва, приватизації, земельної і аграрної реформ, екології, статистики. Відповідно до цих актуальних проблем були сформовані структури Інституту регіональних досліджень НАН України і Львівської обласної адміністрації. Ця структура обласної адміністрації Указом Президента була поширена на всі регіони. Фактично обласна адміністрація на той час перетворилась на своєрідний дослідницький центр. Більшість моїх заступників і начальників обласних

управлінь і відділів протягом трьох-п'яти років захистили кандидатські і докторські дисертації.

На всіх напрямках були серйозні спільні здобутки, які доводились до практичної реалізації і в багатьох випадках поширювались на всю державу Указами Президента та постановами Кабінету Міністрів.

У грудні 1997 р. М. Долішнього було обрано Академіком НАН України.

Закономірним стало призначення М. І. Долішнього у 1998 р. Головою Західного наукового центру НАН України. На цій посаді його організаційний і науковий талант проявився по-новому. Особлива чутливість Мар'яна Івановича до фундаментальних, корінних проблем становлення України, до внутрішніх і зовнішніх небезпек змушувала його ініціювати і активізувати зв'язки з науковими центрами Сходу і Півдня України, сусідніх держав. Великого значення він надавав формуванню і утвердженню наукових центрів у Західній Україні: на Волині, Закарпатті, Галичині. Етапною в цьому плані була монографія «Регіональна політика та механізми її реалізації» (2002 р.), у вступі до якої М. Долішній відзначив, що «принциповою засадою механізму реалізації регіональної політики має бути забезпечення соборності українського простору, сприяння соціальної гомогенності національної території, втілення в життя національної ідеї через наповнення її економічним, соціальним та інноваційним змістом».

Він створив поважний і авторитетний Інститут і потужну наукову школу регіоналістики, опублікував понад 500 наукових праць, у т. ч. 20 монографій. Під його керівництвом підготовлено 20 докторських і понад 100 кандидатських дисертацій. Його роботи державотворчого періоду відзначені премією НАН України ім. М. І. Туган-Барановського (1996 р.), Державною премією України в галузі науки і техніки (2003 р.). Його нагороджено багатьма державними відзнаками та нагородами.

Останньою роботою М. Долішнього була фундаментальна монографія «Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети» (Київ: Наукова думка, 2006. – 512 с.). Вона виявилася своєрідним заповітом ученого.

Мар'ян Іванович завжди остерігався політичних пристрастей і оберігав Інститут від політичних вітрів і політичної кон'юнктури практичними кроками, які деколи викликали критику, але виявилися правильними в довгостроковій перспективі. Він мислив категоріями глибинних процесів і явищ.

У житті і стосунках Мар'ян Іванович був надзвичайно скромним і делікатним. Його поведінка викликала повагу. На дні народження він виїжджав зі Львова, переважно на Закарпаття, і проводив ці дні у спілкуванні з найближчими друзями. Прийшлося довго переконувати його публічно відсвяткувати свій ювілей, 70-річчя. Це було справжнє свято видатного вченого, його школи, Інституту, всієї наукової і освітянської громади Галичини. Кілька місяців по тому Мар'яна Івановича не стало.

Давимука Степан Антонович – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України» (e-mail: davymuka.s@gmail.com).

Davymuka Stepan Antonovych – Dr. Sci. (Econ.), Prof., Leading Researcher of the Department of regional financial policy of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Надійшло 22.05.2017 р.